

Neli *smuta*'t Venemaal ja Vladimir Putin

Jüri Saar*

Võrdle Soomet ja Karjalat, Alaskat ja Tšukotkat, Saksamaad ja Kaliningradi, Jaapanit ja Sahhalini. Võrdlesid? Nüüd saad aru, mille poolest erineb vabadus orjusest, arukus rumalusest, tõde valest.

Ukraina meem Facebookist

Sissejuhatus

Arhailises (vanas) vene keeles tähendab *smuta* rahutust, mässu, rahvarahutust, segadust. Venemaa ajalookäsitluses nimetatakse *smuta*'ks segaduste aega (vn *smutnoje vremja*), mis saabus pärast Ivan Julma (1530–1584) valitsemist ja tema poja Fjodori surma 1598. aastal ning mis kestis kuni Romanovite võimule tulekuni aastal 1613. Venemaal üldlevinud seisukoha järgi oli tegemist riigivõimu ajutise allakäigu, murede, segaduste, alanduste ja häbi perioodiga, interregnumiga, mis erineb kardinaalselt selle maa tavapärasest kuulsusrikkast ja kangelaslikust ajaloo tõusujoones kulgemisest.

Domineeriva arusaama kohaselt on niivõrd sügav allakäik Venemaal juhtunud ainult ühe korra ja see ei tohi enam kunagi korduda. See oleks korvamatu kaotus mitte ainult Venemaale ja venelastele, vaid kogu maailmale, sest Venemaa teostab maailmas erilist missiooni.¹ Erinevates versioonides on seda mõtet korranud paljud Venemaa valitsejad. Tsaar Aleksander I määratles uut rahvusvahelist elukorraldust Püha Liidu juhtimisel 19. sajandi alguses kui maailma päästmist Anti-Kristuse käest, mil „elukorralduse vundamendiks on vankumatu usk meie Lunastaja igavestesse ülevestesse tõdedesse“.² Ka president Putin on korduvalt rääkinud Vene maailmast kui uue, mitmepooluselise maailma keskusest,³ ilma milleta pole maailmal väarikat tulevikku.

Käesolevas artiklis esitatakse idee, mille järgi on *smuta* Venemaal regulaarselt korduv, selle maa riikluse ja valitsemise eripäradest tulenev periood, mis tähistab pööret, kogu riigi ja ühiskonna valulist üleminekut ühest etapist teise. See on kahe arenguetapi vahele jääv peataoleku aeg, mil keegi ei tea, mis edaspidi saama hakkab ja kuhu välja jõutakse. Vana ja uue vahetumine ei kulge sujuval, evolutsioonilisel, loomulikul teel, vaid ülemineku suunas liigutakse läbi kõikehõlmava kaose ja segaduse, läbi ajajärgu, mil venelastel on hirmus olla.

Venemaa puhul ei ole selline olukord tänaseni viinud revolutsioonilistele ümberkorraldustele. Probleemid küll kuhjuvad, jõutakse sisuliselt kollapsini, kuid pärast tolmu maha-langemist ja pildi selginemist ilmneb, et midagi põhimõttelist ei muutunud. Kõigi seni toimunud *smuta*'de eripära seisneb selles, et inimese ja riigi, valitsetavate ja valitsejate baassuhe on jäänud endiseks.

* Jüri Saar (1956), PhD, Sisekaitseakadeemia, Sisejulgeoleku Instituut, teadur, jyri.saar@sisekaitse.ee

¹ N. Berdjajev. Venemaa saatus. Katsed kirjeldada sõja ja rahvuse psühholoogiat. Tallinn: Postimehe Kirjastus, 2023, lk 15.

² H. Kissinger. Diplomaatia. Tallinn: Varrak, 2000, lk 96.

³ V. Putin. Ukaz ob utverždenii Konceptii vnešnej politiki Rossijskoj Federacii. 31 marta 2023 goda, <http://kremlin.ru/events/president/news/70811> (vaadatud 21.09.2023).

Smuta'de vahele jäävaid perioode saab määratleda kui stabiilsust ehk ajajärke, mil Venemaal kinnistub olemasolev valitsemismudel, riigielu korraldus ehk võimustruktuur. Tävaliselt toimub stabiilsuse ajal riigi territoriaalne laienemine, imperiaalsete ambitsioonide kasv, keskvoimu ja võimuvvertikaali tugevnemine. Ja kõigile nii riigi sees kui ka väljaspool hakkab tunduma, et selline olukord on määratud kestma lõputult. Paraku selgub mõne aja pärast, et tegemist oli igikestvuse illusiooniga, järgneb kaos, peataolek ja riik-koloss vajub taas kokku.

Ühiskonna järsku lagunemist saab võrrelda kaose äkilise süvenemisega, entroopia kiire kasvuga, mis ei vaja spetsiaalset pingutust, energiat, sihipärast tegevust. Samas toimiva ühiskonna loomine, arendamine, käigus hoidmine on aga negentroopiline protsess, mis nõuab pingutust ja energiat, ning selles mõttes on iga toimiv ja arenev ühiskond negentroopia saareke lõpmatus maailmas, kus võimutseb entroopia.⁴ *Smuta* korral toimub piltlikult öeldes Thomas Hobbesi kuulus „kõikide sõda kõikide vastu“, mil inimelu on „üksildane, vaene, vastik, brutaalne ja lühike“.⁵

Smuta kui erilise seisundi sotsiaalteaduslike vastetena võib esile tuua anoomia ja skismogeneesi. 19. sajandi lõpul, 20. sajandi alguses rajatud funktsionalism püüdis anda vastuse küsimusele, miks on ka sotsiaalsel patoloogial (nt kuritegevus, enesetapud) oluline koht ühiskonna arengus. Sotsioloogia klassiku Émile Durkheimi käsitluses ühiskonnast kui sotsiaalsest organismist oli sotsiaalsel desorganiseeritusel (anoomial) oma kindel koht. Ühiskondlik organism jääb ühel hetkel justkui kõrgesse palavikku, higistab, vappub külma-värinates kontrastselt varasemale perioodile, mil reeglid ja keelatu-lubatu piirid olid paigas ja ühiskond kui organism kosus.⁶

Meie kaasaegne sotsiaalteadus tunneb nähtust nimega skismogenees alates 1930. aastatest. Skismogenees⁷ on defineeritud kui „varem tervikliku, stabiilse koosluse, sotsiaalse süsteemi, institutsiooni progresseeruvat muutumist, ümberkujunemist millekski uueks“.⁸ Skismogeneesi puhul kaob kooskõla süsteemi moodustavate subjektide vahel kuni sinna maani välja, et saab rääkida normide kokkukukkumisest, traditsioonide purunemisest jms. Skismogeneesi kui siseteguri mõjul toimuvad lagunemised on asümmeetrilised ehk juhtuvad ootamatult sellise silmanähtava fokuseeritud jõu puudumise olukorras, millel oleks välist potentsiaali kardinaalsete muutuste esilekutsumiseks. Süsteem, sotsiaalne organism vajaks justkui kokku iseene raskuse all.

Nagu üldse sotsiaalsete protsesside piiritlemise puhul, on raske täpselt öelda, millal stabiilsus lõpeb ja konkreetne *smuta* kui seisund algab, millal see jõuab intensiivsuse kõrgfaasi ja millal lõpeb, et asenduda uue stabiilsusega. Kõik muutuste toimumise ajad on pigem kokkuleppelised, kui neid määratletakse konkreetse aasta või sündmusega ja on olnud fikseeritud tagasivaateliselt.

Smuta'd ja stabiilsuse perioodid Venemaal

Esimene *smuta* Venemaal saabus pärast Ivan IV (Julma) valitsemist, mil riigi majanduslikud ja vaimsed ressursid näisid olevat ammendunud. Selle tsaari ajal toimus riigis üksteise järel mitu saatuslikku sündmust. Kaotatud Liivimaa sõja (1558–1583) sotsiaal-majanduslik hind oli Venemaale määratu. Sõja ajal kehtestati pretsedenditud maksud, kogu maal kül-

⁴ N. Wiener. Inimolendite inimlik kasutamine. Küberneetika ja ühiskond. – Loomingu Raamatukogu 1969, nr 45–47, lk 39–41.

⁵ T. Hobbes. Leviathan; or, The Matter, Form, and Power of a Commonwealth, Ecclesiastical and Civil. 2002, <https://www.gutenberg.org/files/3207/3207-h/3207-h.htm> (vaadatud 21.09.2023).

⁶ É. Durkheim. Rules of Sociological Method. Illinois: Eighth Ed. Glencoe, 1950, lk 65–73.

⁷ Termin „skismogenees“ pärineb kreekakeelsetest sõnadest *σχίσμα* (*skhisma*) – ‘lõhe, lõhenemine’, ‘terviku lagunemine vastandlikeks fraktsioonideks’, ja *γένεσις* (*genesis*) – ‘tekkimine, loomine, tegelikuks saamine’.

⁸ G. Bateson. Culture Contact and Schismogenesis. – Man, 35 (Dec), 1935, lk 178–183.

vasid hirmu tsaari käsul tegutsevad opritšnikud (1565–1572). Nälja ja haiguste tõttu kaotas elu kuni kolmandik riigi rahvastikust. Suured piirkonnad jäid inimestest tühjaks, sest talupojad põgenesid „metsikutele maadele“ lõunas.⁹ Riigis tekkis üha enam röövljõuke ja tatarlaste reidid riigi lõunapiiridel rüüstasid piirialasid ja laastasid elanikkonda. 1571. aastal jõudsid Krimmi khaaniriigi väed Moskva müüride alla välja.¹⁰

Ivan Julm oli Moskoovia kui tugevalt tsentraliseeritud ida ja lõuna suunas laienenud riigi ülesehitaja, kuid ka sellesama riigi lammutaja. Esimese *smuta* aegset moskoviitlikku Venemaad võib tagasivaateliselt pidada juba klassikaliseks „kistud maaks“¹¹, mille troon oli n-ö vaba, tühi ja tulevik „tume“. Bojaarid jagelesid omavahelises tülides, kirikupea (patriarh Hermogenes, 1606–1612) oli vangistuses, poolakad võimutsesid Moskva Kremlis, Smolensk oli vallutatud, rootslased okupeerisid Novgorodi ja sulgesid Venemaa juurdepääsu Läänemerele. Venemaa poliitiline orientatsioon oli ebaselge, kõikuv, sest Ivan Julma valitsemise ajal ja hiljem *smuta* kestel tugevnes Venemaal tšingisiidide positsioon. Tšingisiidideks loeti Tšingis-khaani veresugulasi, kes olid vahetanud islami õigeusu vastu.¹²

Moskva n-ö asiaatluse tollaseks tipuks sai Ivan IV ukaas 1575. aastast, millega ta määras kogu Venemaa valitsejaks Kassimovi khaani Simeon Bekbulatovitši – otsus, mida peetakse tsaari kummaliseks veidrusteks. Tegelikuses oli Ivan IV ajal tekkinud õukonnas arvestatav jõud, mille esindajad tahtsid näha Bekbulatovitši järgmise tsaarina. Boriss Godunov, kes valitses pärast Ivan IV surma väidetavalt valitsemisvõimetu tsaar Fjodori nimel regendina, pidi nõudma, et bojaarid, andes talle vande, lubasid „mitte tahta valitsema Bekbulatovitši ja tema lapsi“. ¹³ Godunovid ise olid aga Kuldhordi mursaaide (ülilike) järeltulijad, Boriss Godunov oli liitunud varem opritšnikega ja tõusnud õukonna üheks tähtsamaks bojaariks.¹⁴

Esimene *smuta* lõppes formaalselt aastal 1613, kui Rjurikovitšite asemel tuli võimule Romanovite dünastia. Esimene Romanovite soost tsaar Mihhail oli patriarh Filareti poeg, kes oli alles 17-aastane, kui maakogu ta sellele kohale valis. Romanovid esindasid alguses n-ö suhteliselt läänelikku, st Bütsantsi alget, kus ilmalik ja jumalik võimukese olid eraldi, suutes nii ära hoida asiaatliku pooluse ehk trooni hõivamise tšingisiidide poolt. Seda sündmust on nähtud tsivilisatsioonilise pöördena, mille käigus Venemaa hakkas mentaalselt orienteeruma Aasialt Euroopale. Tõepoolest, isevalitsuslik Vene impeerium oli valitsemise laadilt kuni Esimese maailmasõjani suhteliselt sarnane teiste tolleaegsete Euroopa suurriikidega.

19. sajandil ennustati, et tulevikus muutuvad venelased mitte ainult Euroopa, vaid maailma arengu määrajaiks. Alexis de Tocqueville'i arvates pidid (anglo)ameeriklased ja venelased võtma „Kõigevägevama varjatud plaani kohaselt ... poole maailma saatuse tulevikus enda kätte“. Muidugi märkas Tocqueville ka suuri erinevusi nende rahvaste mentaalsuses:

Ameeriklane võitleb takistustega, mida tema teele asetab loodus ise. Venelane heitleb inimestega. Üks püüab alistada kõnnumaad; teine on pööranud kõik oma sõjariistad tsivilisatsiooni vastu. Ameeriklase võidud on saavutatud maaharija adratera abil, venelase võidud aga sõdurimõõga läbi ... Üks kasutab tööriistana vabadust, teine orjust.¹⁵

⁹ O. Figes. Lugu Venemaast. Tallinn: Varrak, 2022, lk 78–79.

¹⁰ M. Galeotti. Venemaa lühiajalugu. Paganatest Putinini. Tallinn: Eesti Raamat, 2021, lk 72.

¹¹ S. Huntington. Tsivilisatsioonide kokkupõrge ja maailmakorra ümberkujundamine. Tartu: Fontes, 1999, lk 181–187.

¹² H. Udam. Türgi. Teekond läbi Türgi tsivilisatsiooni ajaloo. Tartu: Johannes Esto Ühing, 2011, lk 73.

¹³ V. Surkov. Odinočestvo polukrovki (14+). – Rossija v Global'noj Politike 2018, No 2, <https://www.globalaffairs.ru/articles/odinochestvo-polukrovki-14-2/> (vaadatud 20.10.2023).

¹⁴ O. Figes. Lugu Venemaast, lk 78.

¹⁵ A. de Tocqueville. Tähelepanekud Ameerika demokraatiast. Hortus Litterarum, 1995, lk 185.

Paraku täitus Tocqueville'i ennustus üksnes ameeriklaste kohta, sest alates 19. sajandi teisest poolest tabas tsaaririiki üks löök teise järel, sh valusad kaotused Krimmi sõjas (1853–1856), Vene-Jaapani sõjas (1904–1905) ja Esimeses maailmasõjas (1914–1918).

Teise *smuta*'na käsitleme Venemaal bolševike võimuvõtmisele järgnenud perioodi, aastaid 1917–1922, mil riiki laastas kodusõda. See oli skismogeneetilise protsessi etapp, mis järgnes tuhandeaastase impeeriumi kokkuvarisemisele aastatel 1914–1917. Kaasaegsetele tundus uskumatu, et sedavõrd suur ja võimas riik nagu Venemaa impeerium, mis oli alles mõnikümne aastat tagasi jõuline „Euroopa sandarm“, laiali pudeneb. Veel 1913. aastal tähistati kogu riigis – impeeriumis, mis oli saavutanud Esimese maailmasõja eelõhtuks oma maksimaalse geograafilise ulatuse – suurejooneliselt Romanovite valitsemisaja 300 aasta juubelit. Aga juba 1917. aastal loobus tsaar Nikolai II troonist ja taas „lebas võim maas“, mille korjasid üles bolševikud ehk „väike ja distsiplineeritud professionaalsete revolutsionääride seltskond“.¹⁶

Kaotus Esimeses maailmasõjas oli teise *smuta* vahetu käivitaja (*trigger*). Kogu maal valitsemise maailmasõja lõppedes kaos, majanduselu linnades oli sisuliselt seiskunud, toiduainete krooniline puudus viis näljahädani. Brest-Litovski rahulepinguga, millega Nõukogude Venemaa väljus sõjast, kaotas Venemaa suure osa oma valdustest Euroopas. Aastatel 1917–1918 iseseisvusid riikidena Soome, Eesti, Läti, Leedu, Poola ja Ukraina. Nõukogude Venemaa kaotas maailmasõja tagajärjel Tsaari-Venemaaga võrrelduna 34 protsenti rahvastikust (55 miljonit) – elanikkond vähenes 1919. aastaks 160 miljonilt 105 miljonile –, 32 protsenti põllumajanduslikust maast, 54 protsenti tööstusvõimsusest ja 89 protsenti kivisöökaevandustest.¹⁷

Varasem sotsiaal-majanduslik kord, mis sarnanes ja oli seotud 20. sajandi alguse Läänega, varises kokku ning riik seadis sammud itta. Nõukogude Venemaa kaugenemine Lääne tüüpi riiklusest ja väärtustest hoogustus, liikudes läbi sotsiaalse desorganisatsiooni ning ohlokraatia¹⁸. Kodusõja käigus suri umbes 12 miljonit inimest, neist paljud nälga ja haigustesse. Bolševikud väljusid sellest sõjast ränkaskes hinnaga võitjatena, Ukraina ja Kaukaasia vallutati tagasi.¹⁹ Balti riigid ja Poola säilitasid oma iseseisvuse, sest Venemaa sai seekord lääne suunal lüüa (sh Eesti Vabadussõjas 1918–1920).

1922. aastaks, laastava kodusõja lõpuks, mil moodustati Nõukogude Liit (Vene SFNV, Ukraina NSV, Valgevene NSV ja Taga-Kaukaasia SFNV), olid bolševikud omandanud suhteliselt kindla võimupositsiooni ja *smuta* oli selleks korraks lõppenud. Kodusõjast võtsid punased kaasa oma kultuse lunastusohvritest (mida rohkem ohvreid, seda „püham“ üritus), oma sõjaväelise valitsemisviisi koos selle pidevate „lahingute“ ja „kampaaniatega“ erinevatel „rinnetel“ ning vältimatu vajaduse võidelda nii sise- kui ka välisrindel pidevalt revolutsiooni vaenlaste vastu.²⁰

Stabiilsus tähendas antud juhul kaose asendumist suunatud, sihipärase tegevusega kogu riigielu juhtimisel, mis oma destruktiivse iseloomu tõttu oleks viinud tõenäoliselt juba 1930. aastate lõpuks uue kaose puhkemiseni. Bolševikud pärssisid oluliselt vene rahvusteadvuse ja rahvusriikluse väljakujunemist ning seega liikumist Lääne tüüpi tsiviilühiskonna suunas. Bolševistlike ideede mõju Venemaale oli paradoksaalne, see ei pookinud vene hinge külge Lääne norme. Vastupidi, see mõju vallandas vene hinges metsikud, dionüüoslikud, dünaamilised ja vahel ka deemonlikud jõud.²¹ Nn valgete venelaste klass likvideeriti sihi-

¹⁶ M. Galeotti. Venemaa lühiajalugu, lk 155.

¹⁷ J. Wheeler-Bennett. Brest-Litovsk: The Forgotten Peace, March 1918. London: Macmillan, 1938, lk 269.

¹⁸ Ohlokraatia (kreeka keeles jõguvalitsus) on kõige halvema ja amoraalsema massi valitsus.

¹⁹ M. Galeotti. Venemaa lühiajalugu, lk 160.

²⁰ O. Figes. Revolutsiooniline Venemaa 1891–1991. Tallinn: Varrak, 2015, lk 119.

²¹ Vt nt N. Berdjajev. Vene kommunismi lätted ja tähendus. – Akadeemia 1989, nr 8, 9 ja 1990, nr 1–5, lk 1777–1808; 1985–2016; 193–224; 433–464; 641–672; 849–880; 1089–1120.

päraste repressioonidega, tehes Venemaa elanikkonnale ja selle genofondile korvamatut kahju. 1930. aastate lõpuks oli vormiliselt moderniseeruda püüdev bolševistlik Venemaa asendunud moskoviitliku Venemaaga.²²

Nõukogude Liidu kui totalitaarse militaariigi n-ö pääseteeks kiirelt ees ootavast kaosest osutus Teine maailmasõda, mida alustati 1939. aastal Natsi-Saksamaa liitlasena (nt Poolat jagades), kuid lõpetati endise liitlase (Saksamaa) üle Nürnbergis kohut mõistes. See „osav trikk“ lükkas Nõukogude Liidu lagunemist edasi enam kui pool sajandit. Lääs alahindas bolševike kurjust ja valmidust senise maailmakorra hävitamiseks. Juba 1922. aastal sõlmisid bolševikud Saksamaaga Rapallo lepingu, mille salaklauslid võimaldasid Saksa riigil alustada oma sõjatööstuse taastamist Nõukogude Liidu territooriumil.²³ Röövellike püüdluste jätk oli vahetult enne Teist maailmasõda natside (natsionaalsotsialistide) ja bolševike (internatsionaalsotsialistide) vahel sõlmitud Molotovi-Ribbentropi pakt koos salaprotokolliga (1939).²⁴

Jossif Stalini õnnestunud teenete pakkumine lääneliitlastele inimressursi kujul sõjas Natsi-Saksamaaga kindlustas Venemaale kuni külma sõja lõpuni suhteliselt kindla geopoliitilise ja geostrateegilise positsiooni. Euroopa sandarmist oli Teise maailmasõja lõpul saanud üks viiest maailmapolitseinikust, st ÜRO Julgeolekunõukogu alaline liige. Külma sõja alguseks oldi nii silmitsi justkui uue Venemaaga, täiesti erinevaga äsjasest liitlastest, kellega tehti koostööd natsismi purustamiseks ning keda oli tohutute abisaadetistega (nt Lend-Lease programm) toetatud sõjaraskustega toimetulekul.

Uue maailmakorra üks tagaja oli oma olemuselt messianistlike, maailmavallutuslike plaanidega suurriik, mis ei tunnistanud Läänega koostööd ega isegi mitte rahuliku kooseksisteerimise võimalust. Moskva majandusliku ja poliitilise kontrolli või mõju alla oli langenud suur osa Euroopast ning terve rida riike Aasias, Aafrikas ja Ladina-Ameerikas. Oma maksimaalse ulatuse ajal moodustasid kommunistlikud valitsused ja sotsialistliku orientatsiooniga režiimid sotsialismileeri, mis hõlmas ligikaudu poole kogu maailma territooriumist. Nii suurt võimu maailma asjade üle otsustamisel, nagu oli kommunist Stalnil, ei olnud ühelgi varasemal Venemaa valitsejal.²⁵

Veel 1960.–1970. aastatel tundus, et Nõukogude Liit „oli tulnud, et jääda“, hakati rääkima konvergentsist, moodi tulid teooriad, mis selgitasid, kuidas kapitalism ja sotsialism lõpuks kokku kasvavad ja ühte sammu astuma hakkavad. Kiputi unustama, et sotsialismi suurenev inimnäolisus oli korrelatsioonis eelkõige süsteemi jõuetusega. Kui läänemaailm nautis „pikka rahu“²⁶ ja „kolme hiilgavat aastakümnet“²⁷, siis Nõukogude Liidule kui militaariigile mõjus „liiga pikk rahuag“ laastavalt.

1985. aastal NLKP peasekretäriks saanud Mihhail Gorbatšov üritas Nõukogude Liitu põhjalikult reformida, kuid ebaõnnestunult. Tema kehtestatud uutmine (*perestroika*), mis algas avalikustamisega (*glasnost*) ja pidi viima majandusliku arengu kiirenemisele (*uskorenije*), tipnes punaimpeeriumi kollapsiga.²⁸ Gorbatšov tõsiuskliku kommunistina ei suutnud mõista, et kommunistlik eksperiment kukkus läbi, „kommunism ei reforminud ennast ise, vaid oli lagunemas“.²⁹

²² A. Kontšalovski. Millisesse jumalasse usub vene inimene? – Sirp, 25.10.2013.

²³ G. Mueller. Rapallo Reexamined: A New Look at Germany's Secret Military Collaboration with Russia in 1922. – Military Affairs 1976, vol 40, nr 3, lk 109–117.

²⁴ H. Arumäe (toim). Molotovi-Ribbentropi paktist baaside lepinguni. Dokumente ja materjale. Tallinn: Perioodika, 1989, lk 92–93.

²⁵ M. Jakobson. XX sajandi lõpparve. Tallinn: Vagabund, 2005, lk 303–305.

²⁶ S. Pinker. The better angels of our nature. A history of violence and humanity. London: Penguin Books, 2011, lk 300–347.

²⁷ J. Fourastie. Tè trente glorieuses: Ou la révolution invisible de 1946 à 1975. Paris: Fayard, 1979, lk 2.

²⁸ V. Zubok. Kollaps. Nõukogude Liidu kokkuvarisemine. Tallinn: Varrak, 2022, lk 41–76.

²⁹ M. Djilas, G. Urban. Djilas on Gorbachev. – Encounter 1987, vol 71, nr 3, lk 3–19.

Järgmine ehk kolmas *smuta* algas Nõukogude Liidu lagunemisega. Sisuliselt lõpetas 1991. aastal oma eksistentsi Lenini juhtimisel loodud bolševike riik, mis oli Vene impeeriumi üks esinemisvormidest. Nõukogude Liidu lagunemine on ehe klassikalise skismogeneesi näide: lagunemine toimub sisemiste tegurite toimele ootamatult ja järsku. Muidugi oli varemgi paljudest asjadest (nt stagnatsioon) näha, et impeeriumi käsi ei käi hästi, kuid riigi nii järsku lagunemist ei osanud keegi ennustada.³⁰

Seekordse *smuta* üheks vallapäätjaks sai läbikukkunud sõjakäik Afganistani, mis algas 1979. ja lõppes 1989. aastal. Nõukogude Liit kaotas selles sõjas langenutena ligikaudu 15 000 ja haavatutena ligikaudu 54 000 meest.³¹ Tegemist oli varisõjaga (*proxy war*), sest Ameerika Ühendriigid, Pakistan ja Iraan toetasid aktiivselt afgaani vastupanuvõitlejaid, mudžahiide. Lisaks kuulutas USA president Ronald Reagan 1983. aastal välja strateegilise kaitseiniitsiatiivi (*Strategic Defence Initiative*), mida hakati nimetama tähesõdade programiks. See samm andis stardi uuele võidurelvastumise tsüklile, milleks Nõukogude Liidul ei jätkunud ressursse.³²

Punaimpeeriumi sissetulekutele mõjus hävitavalt ka nafta madal maailmaturu hind, sest aastatel 1985–1986 langes barrelihind 29 dollarilt vähem kui kümnele dollarile.³³ Lääs võitis „väärtuste sõja“, sest kogu ideoloogilise vastasseisu perioodi omas see punaimpeeriumi inimeste üle „pehmet võimu“,³⁴ millele võrdväärset alternatiivi bolševikud luua ei osanud. Ühel hetkel ei olnud enam võimalik eirata tõsiasi, et Nõukogude Liit oli seiskunud sotsiaal-majandusliku arenguga koloss vankuvatel jalgadel.

1990. alguseks kaotas NSV Liit läänemaailmaga peetud külma sõja, mille mastaapsed tagajärjed olid pöördvõrdelised Teise maailmasõja tagajärgedega. Maailmakaardile tekkis impeeriumi lagunemise tulemusena 12 uut riiki, kolm Balti riiki taastasid oma iseseisvuse. Venemaa territoorium oli võrrelduna Nõukogude Liidu omaga viiendiku võrra väiksem, elanikkond vähenes umbes 285 miljonilt 140 miljonile. Rahvuslik kogutoodang vähenes umbes kaks korda. Varasem Moskva vasallriikidest koosnenud sotsialismileer Euroopas kadus olematusse, rõhumisest vabanenud riigid liitusid innukalt vaba maailma organisatsioonidega (Euroopa Liit, NATO).

Seekordne ehk kolmas *smuta* kestis president Boriss Jeltsini valitsemise perioodi lõpuni (1999), mil võimule tuli KGB ohvitser Vladimir Putin. Jeltsini ajal süvenes majanduslik ja sisepoliitiline kaos, (organiseeritud) kuritegevus ja korrupsioon väljusid kontrolli alt, rahva elatustase alanes järsult. Venemaa majandusnäitajad langesid NSV Liidu aegsetest tasemeni, kus selle riigi 2000. aasta eelarve oli võrreldav Soome Vabariigi eelarvega ja sisemajanduse kogutoodang (SKT) moodustas vaid kümnendiku USA kogutoodangust. Kõik see viis Venemaa 1998. aastal sügavasse majanduskriisi ja olukorda, kus Moskva keskvalitsus ei olnud enam suuteline kontrollima regioone, koguma makse riigikassa täitmiseks, tagama rahvale hädavajalikke teenuseid ja sissetulekut ning ülal pidama NSV Liidult päranduseks saadud ligi kolme miljoni mehelist sõjaväge.³⁵

³⁰ Siinkohal tasub meenutada, et ainuüksi Ameerika Ühendriikides olid ametis sajad sovetoloogid, kelle töö seisnes Nõukogude Liidus toimuvate protsesside monitoorimises ja edasiste sündmuste prognoosimises.

³¹ L. W. Grau, A. A. Jalali. The Soviet-Afghan War: Breaking the Hammer & Sickle. – VFW Magazine 2002, jaanuar.

³² Woodrow Wilson Center. The Malta Summit and US-Soviet Relations: Testing the Waters Amidst Stormy Seas, <https://www.wilsoncenter.org/publication/the-malta-summit-and-us-soviet-relations-testing-the-waters-amidst-stormy-seas> (vaadatud 21.09.2023).

³³ R. Pihaja. Sovetskiĭ Sojuz: istorija vlasti 1945–1991. Moskva: RAGS, 1998, lk 508–509.

³⁴ J. S. Nye. Soft power. The means to success in work politics. New York: Public Affairs, 2004.

³⁵ R. Pihaja. Moskva Kreml' vlast'. Dve istorii odnoj strany. Rossija na izlome tysjačletij 1985–2005. Moskva: Rus-Olimp AST-Astrel, 2007, lk 484–510.

Putini-aegne stabiilsus ja *smuta*

Kuni Vene-Ukraina sõja alguseni oli (kollektiivne) Putin sõlminud Vene ühiskonnaga kirjutamata kokkuleppe: „Andke riigile, mis riigi kohus, ja riik laseb teil rahulikult elada.“³⁶ Riigivõim tagas inimestele teatava elatustaseme, andis ka lihtsatele venemaalastele võimaluse tarbida, soovi korral Venemaalt lahkuda ja seejärel tagasi tulla, ning lubas sekkuda riigialamate ellu minimaalselt, kui need ei riku Kremli kehtestatud reegleid. Putini valitsemise esimest perioodi saab iseloomustada kui stabiilsuse aega. Mitte kunagi varem Venemaa ajaloos ei elanud venemaalased nii hästi ja nii suure suhtelise vabaduse tingimustes.³⁷

Kremli *modus vivendi* oli lihtne: Moskva müüb naftat ja gaasi Läände, teenib sellega miljardeid, ajapikku lääneriikide sõltuvus venelaste naftast ja gaasist suureneb, mis annab Kremlile vabad käed üha hoogsamate välispoliitiliste aktsioonide korraldamisel. Paljud venelased said enneolematul määral tarbida, rikkad venelased said riigi ressursside arvelt järjest rikkamaks, välismaised „Venemaa mõistjad“ (*à la* Gerhard Schröder) said oma kopsaka tasu Kremlile osutatud lojaalsuse ja teenete eest, Vene riigi organiseeritud kuritegevus imbus üha enam läänemaailma majandusellu (nt The Trump Organization, Londongrad) seda korrumppeerides, Lääne-Euroopa riikide sõltuvus Venemaa energiakandjatest järjest süvenes (nt Nord Stream I, II) ning Putini võimuvetikaal muutus riigisiselt üha tugevamaks ja välismaal järjest mõjukamaks. Naftahindade järsk tõus näis olevat otsekui märguanne Jumalalt, et valitud tee on õige.³⁸ Paljudele tundus, et niisugune olukord võiks kesta väga pikalt, kuid see oli järjekordne eksitus.

Ideoloogilises mõttes valitseb Venemaal alates Putini võimuletulekust (postmodernistlik) segadus, mil „tõde ei ole ja kõik on võimalik“.³⁹ Nii proovitakse eklektilisel viisil siduda omavahel erinevatest ajalooetappidest pärit arusaamu, neid vastavalt Kremli soovidele aktualiseerides. Peeter I ajal kasutusele võetud trikoloor kuulutati juba 1993. aastal uuesti riigilipuks, Nõukogude Liidu aegne hümn sai 2001. aastal taas Venemaa hümniks, taastati kõik õigeusu kirikupühad, kuid jätkati ka n-õ nõukogudeaegsete tähtpäevade tähistamist. Lenini kujud seisavad kõrvuti tsaaride ja pühakute kujudega, otsekui poleks mingit vastuolu arusaamades, mida need Venemaa ajaloos kehastavad.

Vene Õigeusu Kirik (VÕK) Kremli ideoloogilise tugisambana on läbi aastasade jutlustanud oma liikmetele alandlikkust valitsejate ees, sest võim „on alati saadud Jumalalt“.⁴⁰ Nõukogude Liit kasutas VÕK-i oma sise- ja välispoliitiliste ambitsioonide teostamiseks, kuid kirik ja riik olid institutsionaalselt lahutatud. Täna on VÕK-i positsioon Vene maailma kontekstis eriti oluline ja VÕK tegutseb sisuliselt eriteenistuste ühe haruna. Paradoksaalsel kombel on Venemaal tekkinud eraldi seltskond, keda nimetatakse „õigeusklikeks tšekistideks“, kes on varasemalt olnud kommunistid ehk ateistid. Sellesse ringi kuuluvate inimeste religioossed tunded on teatraalsed, aga siirus küsitav. Siinkohal tuleb nõustuda Astolphe de Custine'i ammuse hinnanguga Vene vaimulikkonna kohta: „Orjadest kirikuõpetajad saavad juhatada vaid viljatuid hingi: papp ei saa rahvale õpetada ealeski midagi enam kui vaid kummardamist jõu ees.“⁴¹

³⁶ J. Sherr. Putin, Prigožin ja Venemaa allakäik. – Diplomaatia, 7.07.2023, <https://diplomaatia.ee/james-sherr-putin-prigozin-ja-venemaa-allakaik/> (vaadatud 8.09.2023).

³⁷ E. Lucas. Uus külm sõda. Kremli süinge vari Venemaa ja Lääne kohal. Tallinn: Varrak, 2008, lk 52–53.

³⁸ C. Belton. Putini inimesed. Kuidas KGB võttis tagasi Venemaa ja tungis siis edasi Läände. Tallinn: KAVA Kirjastus, 2022, lk 337–358.

³⁹ P. Pomerantsev. Tõde ei ole olemas ja kõik on võimalik. Seiklused tänapäeva Venemaal. Tallinn: Tänapäev, 2015.

⁴⁰ Isegi mongoli-tatari ikke ajal kindlustasid vallutajad VÕK-i puutumatus ja privileegid. 1267. aastal võttis suurkhaan VÕK-i oma kaitse alla, vabastas kiriku maksudest ja vaimulikkonna sõjaväeteenistuse kohustusest. Vt M. Galeotti. Venemaa lühiajalugu, lk 50.

⁴¹ A. de Custine. Kirjad Venemaalt. Tallinn: Kirjastus Postimees, 2023, lk 267.

Eraldi tuleb peatuda pseudoreligioosse võidukultuse rollil *smuta* tekkes, mida Venemaal seostatakse 9. maiga 1945, ehk „võidupäevaga“ (*kult „Dnja Pobedõ“*). Valitseja kui võimu absoluutne tipp peab olema võitja, viima Venemaad üha uutele võitudele. Võiduga või võiduootusega kaasnevad emotsioonide kompleksi, mis haarab ühel hetkel nii valitsevat eliiti kui ka laiuh rahvasse, võiks nimetada võiduhulluseks, võidulummuseks (*pobedobesije*). Oleme kõik näinud Venemaa televisioonist massiprotsessioone papist rakettidega, millele on peale kirjutatud „Na Berlin“, või ülekandeid Venemaa riigiduumast, kus rahvaesindajad püüavad üksteist ületada otse öeldes uskumatut, kuid nende endi arvates patriootlikku lollust suust välja ajades. Või sõjaväelase mundrisse pandud väikelapsi ja tankikujulisi lapsevankreid, mis peaksid demonstreerima emade valmisolekut ohverdada ka oma lapsed.

Sellel kultusel, mis on Venemaal õitsele puhkenud viimasel 20 aastal, pole midagi ühist Teise maailmasõja reaalse ajalooaga. See kultus pole suunatud minevikku, vaid olevikku, et õigustada ükskõik kui hirmsaid tegusid ebaõiglase maailma suhtes, mis ei tunnista ega hinda vene sõduri ohvrit. Sisuliselt on tegemist uue vene totalitarismi avaldumisega, mille ideoloogia on lihtne: venelased on kõige heasüdamlikum, ohvrimeelsem, inimlikum rahvus, natsioon (*natsija*). Kõik, kes seda ei tunnista, kehastavad natsismi ja nad tuleb halastamatult ja lõplikult hävitada.⁴²

Smuta korral asendab aga võidulummuse, -hulluse üha enam kaotusega kaasnev „soig, nutt ja hala“, kaeblemine (*voi*), kui kõik tundub olevat kaotatud („*Šeff, vsjo propalo*“).⁴³ Inimesi haarab ajapikku lootusetuse tunne, näib, et ollakse tupikus, ja sellest väljapääsu leidmiseks tuleb loota abile kõrgemalt poolt. Valitseja manitseb inimesi andma endast kõik mis võimalik, sest muidu kaob Venemaa kui riik üldse. Kogu riik hakkab üha enam sarnanema hullumaja „palatiga nr 6“ vene kirjaniku Anton Tšehhovi 1892. aastal kirjutatud novellist.⁴⁴

Riiki valitsevad tegelikult eriteenistused eesotsas Vladimir Putiniga, kes pretendeerivad n-ö Venemaa uueks aadliks.⁴⁵ Tegemist on nüüdisaegsete opritšnikega, kes on saanud enda kätte enneolematu võimutäie ega allu kellelegi peale iseenda. Nõukogude Liidus allus KGB koos kõigi teiste eriteenistustega kommunistlikule parteile, mida esindas kõrgeima võimuorganina NLKP Keskkomitee Poliitbüroo. Opritšnikel puudub võimu ideoloogiline baas (milline võiks olla turvamehe ideoloogia lisaks sellele, et ta kaitseb peremeest ja tema vara?).

Venemaa tänane eliit kujutab endast tüüpilist „lõmitavat aadelkonda“, sest neil puudub legaalne omand kui võimu alus.⁴⁶ Nad on ise riigi omand nagu kõik inimesed Venemaal, ei midagi rohkemat. Oligarhid ja muud tänapäevased bojaarid on sügavas mures oma rikkuste säilitamise pärast, mida neil pole tegelikult kunagi olnudki, sest seadusliku eraomandi puudumine Venemaal on jätkuv traditsioon. Vene suurärimehed (oligarhid) ei ole miljardärid, vaid on valitseja teenistuses miljardäridena. Nad haldavad seda omandit, mida neil lubab suuremeelselt hallata Venemaa praegune riigivõim eesotsas „peremehe“ – president Vladimir Putiniga.⁴⁷

⁴² J. Latõnina. Uvečnyj ogon'. Rossija prevratila kul't Pobedy v kul't bessmyslennoi i bezžalostnoj vojny. – Novaja gazeta. Evropa, 9.05.2022, <https://novyagazeta.eu/articles/2022/05/09/uvechnyi-ogon> (vaadatud 8.09.2023).

⁴³ Nõukogudeaegses anekdootis öeldakse ostjale ajaleheputkast: „Rossija prodana, Pravdõ net, ostalos' tol'ko Trud za tri kopejki.“ Tõlkes: Venemaa on maha müüdnud, tõde pole, jäänud on üksnes töö kolme kopika eest. Selle sõnademängu mõistmiseks peab teadma nõukogudeaegsete ajalehtede nimesid: Pravda (tõlkes Tõde), Sovetskaja Rossija (Nõukogude Venemaa), Trud (Töö). Ja ajaleht maksis kolm kopikat.

⁴⁴ A. Tšehhov. Jutustused. Tallinn: Tänapäev, 2005.

⁴⁵ A. Soldatov, I. Borogan. Uus aadel. Julgeolekuriigi taasloomine Venemaal ja KGB pärandi edasikestmine. Tallinn: Tänapäev, 2011.

⁴⁶ M. Weber. Poliitika kui elukutse ja kutsumus. – M. Tamm (koost). Poliitika kui elukutse. Teadus kui elukutse. Tallinn: TLÜ Kirjastus, 2010, lk 47–48.

⁴⁷ M. Zõgar. Kõik Kremli mehed. Tänapäeva Venemaa lühiajalugu. Tallinn: Tänapäev, 2017, lk 424.

Kõike hävitav korrupsioon on Venemaa jaoks muutumatu suurus ja seotud sügavate ajaloolis-kultuuriliste juurtega. Kuldhordi päevilt pärit lubatähe (*jarlöki*) traditsioon andis Vene vürstidele õiguse koguda khaani nimel elanikkonnalt andamit (*jasakki*). Samast ajast pärineb ka põhimõte, mille järgi iga kohalik ülemus pidi elatuma kohalikest ressursidest, oma inimeste ekspuataerimisest, et ta ei vajaks pidevat valitsejapoolset toetust. Seda nimetati nn toiduse, elatise (*kormlenije*) süsteemiks.⁴⁸ Millal selle süsteemiga ettenähtud elatis läheb venemaises tähenduses üle korrupsiooniks, otsustab mõistetele (*ponjatija* 'tele) tuginedes valitseja (ülemus).

Sõnades põlastatakse manduvat Läänt ja sealset elulaadi, kuid tegudes auditakse Läänes pakutavaid hüvesid. Oma Venemaalt kokku varastatud rikkused viiakse esimesel võimalusel Läände kui Venemaast oluliselt turvalisemasse keskkonda. Võimaluse korral omandatakse mõne lääneriigi kodakondsus, lapsed pannakse õppima Lääne juhtivatesse ülikoolidesse. Niisugune praktika ulatub kõige kõrgemate poliitiliste võimukandjateni.

Venemaises mentaalsuses on peidus justkui mingi viirus (*à la herpes*), mis kutsub esile pööraseid endast joobumise hooge, mis lõpevad kataklüsmiga. Kosunud, tugevneva Venemaa tunneb eksimatult ära vastavalt sellele, kuidas kasvab sealsete riigijuhtide soov sekunda teiste maade siseasjadesse ning valjeneb pretensioonikas ja agressiivne retoorika. Ise nõrk, presenteerib Venemaa end siis suurriigina, kes saab orienteeruda ainuüksi iseendale. Ka pärast Nõukogude Liidu lagunemist säilis poliitilisel eliidil veendumus, et Venemaa suurriigistaatus on pärilik, mida ei tulegi välja teenida. Selle staatuse komponentideks peetakse siiani geopoliitilist asendit, tuumarelvavarusid ja loodusressursse. Need on lihtsalt olemas.⁴⁹ Skemaatiliselt öeldes kehtib jätkuvalt Henry Kissingeri tähelepanek:

Kui Venemaa oli kord juba marssima hakanud, tajus ta harva oma võimaluste piire, ja kui tema üritus ebaõnnestus, oli tal kombeks pahas kibestumuses endasse tõmbuda.⁵⁰

On täheldatud, et „üldjuhul hakkab Moskva välislepinguid ühepoolselt „läbi vaatama“ siis, kui jõuvahekorrad muutuvad tema kasuks“.⁵¹ Kommentaatori (Belkovski) teravmeelse märkuse järgi tehakse siis „järjekordselt katset sundida Läänt armastusele“.⁵²

Juba 1999. aastal, kohe pärast Putini saamist Venemaa peaministriks, ütles tema lähiringi kuuluv Igor Setšin oma kuulsa toosti: „Elagu Venemaa 1913. aasta piirides!“⁵³ Teatavasti kuulusid enne Esimest maailmasõda Vene impeeriumi koosseisu lisaks Balti riikidele ka Soome ja osa Poolast. Selge viide Putini ambitsioonide kasvule oli suhtumise muutumine Nõukogude Liidu lagunemisse. 2005. aastal nimetas president Vladimir Putin Nõukogude Liidu kokkukukkumist (*krušenije*) sajandi suurimaks geopoliitiliseks katastroofiks.⁵⁴ Seejärel tuli Putini verbaalne plahvatamine Müncheni julgeolekukonverentsil aastal 2007,⁵⁵ millele järgnesid juba sõjakäigud Gruusiasse (2008)⁵⁶ ja Ukrainasse (alates

⁴⁸ Ajalooliselt tähistas mõiste bojaaride-haldurite õigust maksustada neile alluvat rahvastikku ja kasutada hallatavat majandusüksust oma elatustaseme tagamise huvides.

⁴⁹ V. Juškin. Venemaa välispoliitika strateegia ja taktika. The Baltic Center for Russian Studies, 2004, <https://www.riigikogu.ee/wpcms/wp-content/uploads/2014/11/Venemaa-v.pdf> (vaadatud 8.09.2023).

⁵⁰ H. Kissinger. Diplomaatia, lk 23.

⁵¹ L. Mälksoo. Venemaa käsitlused rahvusvahelisest õigusest. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2016, lk 326.

⁵² S. Belkovskii. Tret'ja katastrofa Putina, nameki MČS obame i zagadka jahty Abramoviča, https://tvrain.ru/teleshov/belkovskij_na_dozhde/04_oct-418337/ (vaadatud 8.09.2023).

⁵³ M. Mihkelson. Venemaa valguses ja varjus. Tallinn: Varrak, 2010, lk 185.

⁵⁴ NBC News. Putin: The greatest geopolitical catastrophe of the century, <https://www.nbcnews.com/id/wbna7632057> (vaadatud 8.09.2023).

⁵⁵ V. Putin. Speech and the Following Discussion at the Munich Conference on Security Policy, 2007, <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/24034> (vaadatud 8.09.2023).

⁵⁶ R. Asmus. Väike sõda, mis raputas maailma. Gruusia, Venemaa ja Lääne tulevik. Tallinn: Eesti Ajalehed, 2010.

2014)⁵⁷ ning sekkumine Süüria kodusõtta (alates 2015)⁵⁸. Näeme, kuidas samm-sammult jõuti 2022. aastal aktiivse ja avaliku sõjani Ukrainaga, millest alates muutus rahvusvaheline julgeolekuolukord kardinaalselt ja rääkida saab neljanda *smuta* algusest Venemaal.

Kokkuvõte

Käesolevas artiklis väljapakutud idee, et Venemaa ajaloos vahelduvad *smuta*'de ja stabiilsuse perioodid, mis on tingitud selle maa sisemistest protsessidest, sobib selle riigi käekäiku selgitavaks võtmeks. Neljast Venemaa *smuta*'st, millest kolm on juba toimunud ja neljas algas hiljuti, leidis esimene aset pärast Ivan Julma ja Rjurikovitšite dünastia lõppu (aastatel 1598–1613); teine pärast Nikolai II valitsemist ja Romanovite dünastia lõppu (1917–1922); ja kolmas pärast Gorbatšovi valitsemist ja bolševike riigi lõppu (1991–1999). Neljas *smuta* algas 2022. aastal koos Vene-Ukraina sõja jõudmisega „kuuma“ faasi ja kestab kuni Putini valitsemise järgse uue stabiilsuse saabumiseni.

Varasema kolme Venemaa *smuta* toimumise üldine skeem on olnud järgmine: suur kaotus sõjas, mille olid põhjustanud riigisisised protsessid. Seejärel inimeste usalduse hüppeline vähenemine riigi institutsioonide vastu, võimuvertikaali nõrgenemine, majanduse järsk allakäik, riigivõimu legitiimsuse kadu ja riigi territooriumi vähenemine. Alus järjekordsele *smuta*'le pannakse eelneva stabiilsuse perioodi jooksul, mil riigi juhtkond ei tegele sisuliste probleemide järjepideva lahendamisega, vaid valitseja leiab iseenese tarkusele tuginedes alati „geniaalse lahenduse“.

Venemaal puuduvad niisugused mehhanismid, mis lubaksid probleeme ja ühiskonnasiseseid pingeid ennetada, maandada, lahendada. Kuigi selles riigis toimuvad valimised, vormiliselt kehtivad konstitutsioon ja muud õigusnormid, on see kõik näiline. Kõigile neile mõistetele on loodud uus sisu, mis vastandub algsele ja muudab kogu süsteemi fantoomsüsteemiks. Venemaale on saanud korduvalt saatuslikuks valitseja, kes suure võimu tõttu isiksusena laostub ja koos sellega riigi tegeliku arengupotentsiaali süstemaatiliselt hävitab. Venemaa ametlik historiograafia peab paradoksaalselt just neid valitsejaid n-õ tugevateks.

Senini pole *smuta*'de tulemusel muutunud Venemaa võimu mehhanism ehk kogu ühiskonda läbiv vägivalla vertikaal, mida kasutatakse inimeste valitsemisel. Vajalik väärtuspöörde inimese ja riigi suhetes on jäänud toimumata. Pole vale nimetada seda suhet inimeste vabaduse totaalseks puudumiseks ehk sisuliselt orjuseks. Orjuse omast enesetaju on peetud ka „müstilise vene hinge“ peamiseks sisustajaks.⁵⁹ Orjuse välised vormid on muutunud, kuid sisu jäänud sajandite kestel samaks. Küsimuseks pole jätkuvalt olnud, kuidas elada, vaid kas üldse ellu jääda või mitte.

Märke Venemaa kui riigi allakäigust selle viimasel ehk Putini valitsemise perioodil on lugematu hulk. Neist võib nimetada näiteks toormete ekspordil põhinevat majandust, keskuse ja perifeeria suhteid, kus keskus käitub sisuliselt okupandi, ekspuataatorina ning Kremli geopoliitilisi ambitsioone, mis ei vasta Venemaa tegelikule majanduslikule ja sõjalisele võimekusele.⁶⁰ Paratamatult kerkib küsimus: kus on rahvas ehk n-õ tavalised venelased oma põhimassina? Mida nemad kõigest toimuvast arvavad? Paraku loovutasid tavalised venelased oma poliitilised ja kodanikuõigused juba ammu režiimile. Inimesed on endiselt holopi staatuses, kellel puudub õigus oma elu ja saatuse üle otsustada. Jah, Putini-aegse Venemaa välispiirid pole praeguse seisuga sedavõrd suletud ja kontrollitud, nagu olid

⁵⁷ Nii et pikk samm *smuta* suunas tehti juba 2014, kui riigis puhkes eufooria *à la* „Krõm naš!“.

⁵⁸ Encyclopedia Britannica. Syrian Civil War, <https://www.britannica.com/event/Syrian-Civil-War/Uprising-in-Syria-2011> (vaadatud 8.09.2023).

⁵⁹ M. Šiškin. Sõda või rahu? – Loomingu Raamatukogu 2022, nr 35–37.

⁶⁰ J. Bugajski. Failed state. A guide to Russia's rupture. Washington, DC: The Jamestown Foundation, 2022, lk vii–xiv.

Stalini ja Brežnevi aegadel, kuid Kremli valitsejatel on endiselt vabad käed otsustamaks, kaua niisugune olukord kestab.

16. sajandi lõpul Moskvat külastanud paavsti saadik Antonio Possevino märkis oma ülestähendustes, et vene rahvas peab tsaari Jumalaga võrdseks ning usub võlgnevat tsaari tahtele kogu oma olemise.⁶¹ 19. sajandi alguses väitis sedasama de Custine:

... üksainus mees on kuulutatud riigi absoluutseks peremeheks ja rahva mõtete kõikvõimsaks valitsejaks. [...] Õieti võime öelda, et vene rahvast ei eksisteerigi ... On keisrid, kellel on pärisorjad, ja on õukondlased, kellel on samuti pärisorjad, aga see kõik kokku ei moodusta rahvast. [...] Ükskõik, kuidas meile Venemaal asjad pealtnäha paistavad, ikkagi peitub kõigi asjade sisimas olemuses vägivald ja meelevaldsus.⁶²

Inimeste vabaduse puudumine on see, mis seob praegust Putini režiimi kõigi varasemate riigielu korraldustega. Ja senikaua, kui jääb muutumatuks nimetatud asjaolu, ei muutu ka Venemaal põhimõtteliselt midagi.

Neljanda *smuta* personaalne peategelane on president Putin, kelle juhtimisel loodud jäik võimuvertikaal kaotab järk-järgult oma töövõimet. Putin oli esmalt ajajärju lõpetaja, mis kujutas endast enamiku venelaste jaoks meelegeite, ebakindluse ja raskuste aastakümnet.⁶³ Nüüdseks on temast saanud Venemaa lammutaja, Vene impeeriumi hauakaevaja. Neljas *smuta* saab olema mastaabilt võrreldav varasemate *smuta*'de tagajärgedega summaarselt ja tuleb seda rängem, mida kauem kestab sõda Ukrainas. Järjest sagedamini kerkib üles küsimus: kes üldse juhib praegu Venemaal toimuvaid protsesse, kas neid üldse juhitakse või toimuvad sündmused juba spontaanselt?

President Putin oleks nagu tegelane mõnest Kreeka tragöödiast, kus kangelane ise põhjustab oma languse, kus iga tema samm toob kaasa just selle tagajärje, mida ta kõige rohkem on kartnud. Nii ei kõla isegi anekdootlikud hinnangud toimuva kohta enam liialdustena. Tema tegevuse traagiline lühikokkuvõte oleks: ta hävitas Venemaa armee, nõrgendas Vene riiki majanduslikult, andis raske löögi inimeste elatustasemele ja õõnestas nende usku Vene riigi tugevusse, tegi Venemaast Hiina vasalli (holopi), ehitas üles identiteedikriisi sattunud NATO, viis Soome ja Rootsi NATO-sse, pani löögi alla vene keelt kõnelevad inimesed naaberriikides, nõrgendas vene keele ja kultuuri positsioone kogu maailmas, tegi *Ruski Mir*'ist sõimusõna, tsementeeris alatiseks ukraina keele ja kultuuri, sünnitas Ukraina rahvusriigi ning pani aluse nüüdisaegsele Ukraina sõjaväele, millest saab edaspidi keskne jõud NATO idatiival.

Kui neljas *smuta* jääb Venemaale viimaseks, siis täitub omal ajal tehtud ennustus Moskva kui Kolmanda Rooma kohta – „kaks Roomat on langenud, kolmas püsib ja neljandat ei saa olema“⁶⁴ – omapärasel viisil *à la* „neli *smuta*’t on olnud ja viiendat ei tule“. Venemaa riikluse imperiaalne vorm on ennast ammandanud ja see maa on sunnitud edasi kestmiseks leidma mingi uue eksisteerimise viisi. Millise, pole Lääne asi otsustada, las selle küsimusega tegelevad venelased ise, kuid nad peavad vältimatult arvestama kaotatud sõja tulemustega. Sõjaga Ukrainale tekitatud kahjud peab Venemaa kui sõjasüüdlane ilma mingi kahtluseta hüvitama. Haagi kohtus tuleb aga kõigil sõjasüüdlastel Ukrainas toime pandud kuritegude eest personaalselt vastust anda. Venemaal peab enne uut algust toimuma täielik poliitilise eliidi vahetus, sest praegune koosneb suures osas sõjakurjategijatest ja nende mahitajatest.

⁶¹ A. Possevino. *The Moscovia*. University Center for International Studies, University of Pittsburgh, 1977, lk 80–97.

⁶² A. de Custine. *Kirjad Venemaalt*, lk 272.

⁶³ M. Galeotti. *Venemaa lühiajalugu*, lk 183.

⁶⁴ A. Toynebee. *Uurimus ajaloo*. Tartu: Ilmamaa, 2003, lk 415–416.